

พจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรม แผนไทย (14)

คณะกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก ซึ่งเป็นหน่วยงานในสังกัดกระทรวงสาธารณสุข ที่รับผิดชอบในการถ่ายทอดองค์ความรู้และเทคโนโลยีด้านการแพทย์แผนไทย ในระบบบริการสุขภาพ ได้ร่วมมือกับสำนักวิทยาศาสตร์ราชบัณฑิตยสถาน จัดทำพจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานขึ้น โดยมีเป้าหมายที่จัดทำพจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทยอย่างน้อย ๑,๐๐๐ คำ เพื่อใช้เป็นเอกสารอ้างอิงด้านการแพทย์แผนไทย, บทความวิจัยนำศัพท์จากผลการพิจารณาของคณะกรรมการทั้ง ๒ คณะมาทยอยลงพิมพ์ในวารสารการแพทย์แผนไทย และการแพทย์ทางเลือก เพื่อรับฟังความคิดเห็นของผู้ที่เกี่ยวข้องในวิชาชีพแพทย์แผนไทย ซึ่งหากมีข้อคิดเห็นที่แตกต่างจะได้นำเสนอต่อคณะกรรมการให้พิจารณาปรับปรุงแก้ไขต่อไป

น้ำข้าว, น้ำข้าวเช็ด น. น้ำที่ได้จากการหุงข้าวด้วยการรินหรือตักน้ำข้าวออกจากหม้อหรือกระทะเพื่อให้แห้ง, เขียนว่า น้ำเข้า หรือ น้ำเข้าเช็ด ก็มี.

น้ำเข้า, น้ำเข้าเช็ด ดู น้ำข้าว, น้ำข้าวเช็ด.

น้ำคาบปลา น. น้ำที่ขับจากช่องคลอดหลังคลอดลูกแล้ว มีกลิ่นเหมือนคาบปลา โดยทั่วไปควรมีไม่เกิน ๑ เดือน.

น้ำขาวข้าว, น้ำขาวเข้า น. น้ำที่ล้างข้าวสารให้สะอาดก่อนหุง.

น้ำดอกไม้ น. น้ำที่ลอยด้วยดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม โดยทั่วไปมักใช้ดอกมะลิหรือดอกกระดังงาไทย (ลนไฟ) ใช้เป็นน้ำกระสายยา, น้ำดอกไม้ไทย หรือน้ำดอกไม้สด ก็เรียก.

น้ำดอกไม้ไทย, น้ำดอกไม้สด ดู น้ำดอกไม้.

น้ำดอกไม้เทศ น. น้ำที่มีกลิ่นหอมของดอกกุหลาบมอญ ซึ่งได้จากน้ำที่เหลือน้ำตาลกรวด

จากการกลั่นแยกเอาน้ำมันหอมออกจากกลีบกุหลาบมอญด้วยไอน้ำ หรือจากการละลายน้ำมันกุหลาบในน้ำ ใช้เป็นน้ำกระสายยา. (อ. rose water).

น้ำดีดำ น. ของเหลว ๑ ใน ๔ อย่างที่หล่อเลี้ยงร่างกายตามความเชื่อของศาสตร์การแพทย์ยูนานี ได้แก่ เลือด เสมหะ น้ำดีเหลือง และน้ำดีดำ น้ำดีดำมีลักษณะเย็นและแห้ง บุคคลที่มีน้ำดีดำมากกว่าของเหลวอื่นมักมีจิตใจหดหู่ซึมเศร้า.

น้ำดีเหลือง น. ของเหลว ๑ ใน ๔ อย่างที่หล่อเลี้ยงร่างกายตามความเชื่อของศาสตร์การแพทย์ยูนานี ได้แก่ เลือด เสมหะ น้ำดีเหลือง และน้ำดีดำ น้ำดีเหลืองมีลักษณะร้อนและแห้ง บุคคลที่มีน้ำดีเหลืองมากกว่าของเหลวอื่นมักเป็นคนอารมณ์ร้อน โกรธง่าย.

น้ำตาลกรวด น. เครื่องยาพืชวัตถุชนิดหนึ่ง

เป็นน้ำตาลที่ทำให้เป็นก้อนแข็งเหมือนกรวด ในทางเคมีเป็นสารประกอบคาร์โบไฮเดรตประเภทมอโนแซ็กคาไรด์ (monosaccharide) และไดแซ็กคาไรด์ (disaccharide) ซึ่งมีรสหวาน ได้จากอ้อย ตำราสรรพคุณยาไทยว่า มีรสหวานเย็น สรรพคุณแก้ร้อนใน กระหายน้ำ เป็นต้น ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๓๒๒] ตอนหนึ่งว่า "... ถ้าจะแก้เชื่อมแก้มีน กระหายน้ำหอบภักแซกน้ำตาลกรวดให้กิน แก้เสมหะก็ได้แก้ทั้ง ๗ จำพวกหายตื่นได้เชื่อแล้ว..."

น้ำเต้าตก น. จุดนวดที่ใช้ในการนวดแบบราชสำนัก อยู่บริเวณแก้มกลางขอบลูกสะบ้าด้านล่าง.

น้ำทา น. น้ำตามแม่น้ำลำคลองทั่วไป ใช้เป็นน้ำกระสายยา ดังคัมภีร์ประถม

จินดา [๑/๑๘๕] ตอนหนึ่งว่า "... ท่านให้เอาผลผักกาด รากบัวหลวง เข้าเหนียวตันยาบดด้วยน้ำข้าวเข้าน้ำทำก็ได้กินหาย..."

น้ำมัน น. ของเหลวสีขาวออกมาจากนมคนและสัตว์เพศเมีย สำหรับเลี้ยงลูกหรือของเหลวสีขาวที่ได้จากพืชบางชนิด เช่น น้ำมันถั่วเหลือง น้ำมันข้าวโพด.

น้ำมันขี้ น. น้ำมันไม่ดี ไม่เหมาะกับการเลี้ยงทารก คัมภีร์ประถมจินดาว่าได้จากหญิงยักขินีและหญิงหัตติ ส่วนคัมภีร์ฉันทศาสตร์ว่าได้จากหญิง ๔ ประเภท ได้แก่ ๑) หญิงยักขินี ๒) หญิงหัตติ ๓) หญิงที่มีลักษณะตาเหลือก ไหล่สูง หน้าเข้งหู ต้นแขนใหญ่ นิ้วหัวแม่มือใหญ่ นมท่งปลายแบน เสียงเหมือนเสียงกา ผมหักโศก น้ำมันมีรสเปรี้ยว และ ๔) หญิงที่มีรูปร่างสันทนต์ ผิวขาวเหลือง เสียงเหมือนเสียงนกพิราบ กลืนตัวสาบเหมือนแพะ เต้านมเป็นค้อนน้ำเต้านมมีรสเหมือนฝาด ชื่นควา และขี้ดาง.

น้ำมันดิบ น. น้ำมันที่เกิดจากผู้หญิงที่อยู่ไฟไม่ได้ ดู **น้ำมันพิการ** ประกอบ.

น้ำมันดี น. น้ำมันที่เหมาะสมกับการเลี้ยงทารก มีสีขาวเหมือนสีสังข์ รสชาติหวานมัน ตำราการแพทย์แผนไทยว่าได้จากหญิงเบญจกัลยาณี โบราณตรวจสอบได้โดยบีบน้ำมันลงในขันใส่น้ำ ถ้าน้ำมันจมลงที่ก้นขันน้ำโดยไม่แตกกระจายหรือแตกกระจายเพียงเล็กน้อย จัดว่าเป็นน้ำมันดี ทั้งนี้ ถ้าน้ำมันจมที่ก้นขันโดยไม่แตกกระจายเรียก น้ำมันอย่างเอก ส่วนน้ำมันที่แตกกระจายเพียงเล็กน้อย เรียก น้ำมันอย่างโท.

น้ำมันโทษ น. น้ำมันที่มีลักษณะไม่ดี ไม่เหมาะสำหรับใช้เลี้ยงทารก ตำราการแพทย์แผนไทยว่ามี ๓ ประเภท คือ ๑. น้ำมันที่มีลักษณะจาง มีสีเขียวเหมือนสีน้ำต้มหอยแมลงภู่ ๒. น้ำมัน

ที่มีลักษณะจาง มีรสเปรี้ยว และ ๓. น้ำมันที่เป็นฟองลอย ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๒๐๕] ตอนหนึ่งว่า "... บัดนี้จะกล่าวด้วยลักษณะน้ำมันโทษอีก ๓ จำพวก คือมารดานอนเปลิงมิได้ท้องเขียวดังท้องค่าง ครันมารดาออกจากเรือนเปลิงแล้ว ก็อาจให้กุมารนั้นปนโรคต่าง ๆ ด้วยน้ำโศคน้ำมันปนโทษทั้ง ๓ ประการดังนี้ คือน้ำมันจาง สีเขียวดังน้ำหอยแมลงภู่ประการ ๑ คือน้ำมันจางมีรสอันเปรี้ยวนี้ประการ ๑ คือน้ำมันปนฟองลอยประการ..."

น้ำมันพิการ น. น้ำมันไม่ดี ไม่เหมาะสำหรับใช้เลี้ยงทารก ตำราการแพทย์แผนไทยว่ามี ๓ ประเภท ได้แก่ ๑. น้ำมันที่เกิดจากผู้หญิงที่ระดูมาบ้างไม่มาบ้าง. ๒. น้ำมันที่เกิดจากผู้หญิงที่อยู่ไฟไม่ได้ หรือน้ำมันดิบ และ ๓. น้ำมันที่ได้จากผู้หญิงที่ตั้งครรภ์อ่อนๆ เป็นน้ำเหลืองไหลออกมาปนกับเลือดและน้ำ. ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๒๐๒] ตอนหนึ่งว่า "... น้ำมันพิการอีก ๓ จำพวก คือสตรีซึ่งตรุดจำพวก ๑ คือสตรีอยู่ไฟไม่ได้แลน้ำมันปนนมดิบจำพวก ๑ คือสตรีมีครรภ์อ่อนอ่อนปนน้ำเหลืองไหลลงลงมาในน้ำเป็นสายโลหิตกับน้ำมันระคนกันจำพวก ๑ ถ้าสตรีมีลักษณะแลน้ำมันอันชั่วดุจกล่าวมานี้ ถ้าให้กุมารกินเข้าไปดูหนึ่งให้บริโภคยาพิศม์..."

น้ำมันอย่างโท ดูใน **น้ำมันดี**.

น้ำมันอย่างเอก ดูใน **น้ำมันดี**.

น้ำมันใส น. น้ำกระสายยาและเครื่องยาธาตุวัตถุชนิดหนึ่ง ในทางเคมีเป็นสารละลายแคลเซียมไฮดรอกไซด์ (calcium hydroxide) เตรียมได้โดยการละลายปูนขาวหรือปูนแดงที่ใช้กินกับหมากในน้ำสะอาด ตั้งทิ้งไว้ให้ตกตะกอน แล้วรินเอาเฉพาะน้ำใสใช้เป็นน้ำกระสายยา และเป็นเครื่องยาตำราสรรพคุณยาโบราณว่า มีรสฝาด

เผื่อนเย็น สรรพคุณกล่อมเสมหะโลหิต สมานแผล เป็นต้น ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๓๐] ตอนหนึ่งว่า "... ยาประจำธาตุกระสายปลวก เอาเขากระเบื้องเผา ผลสะบ้าเผา ปูนแห้งค่างเต้าเผา ลิงละส่วน พริกไทย ๓ ส่วน ทำเป็นฉนวนดักทำแห้งไว้ ละลายน้ำปูนใสกินแก้กระสายปลวกแลจเรื้อราตุให้เป่นปรกติวิเศษ..."

น้ำมันงูเหลือม น. เปลวมันของงูเหลือมที่ไล่ภาชนะตากแดดไว้จนละลายเป็นน้ำมัน ตำราสรรพคุณยาโบราณว่ามีรสร้อน ใช้ทาแก้เคล็ดขัดยอก แผลงและใช้ทาถูนวดให้เส้นเอ็นอ่อนและหย่อน เป็นต้น.

น้ำมูตร, น้ำมูล น. น้ำปัสสาวะ ในทางเคมีมีองค์ประกอบเป็นยูเรีย (urea) เกือบต่าง ๆ เป็นต้น ใช้เป็นน้ำกระสายยา โบราณมักใช้เฉพาะน้ำปัสสาวะวัวดำเพศผู้ หรือน้ำปัสสาวะของเด็กเล็กเพศชายที่มีสุขภาพดี ตำราสรรพคุณยาไทยว่า มีรสเค็มกร่อยฉุน สรรพคุณแก้ปวดร้าวระบม แก้กษัยใน แก้มอมเหลือง แก้หิดไธ เป็นต้น ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๒๔๔] ตอนหนึ่งว่า "... ยาพอกท้องเดกแก้ตะพั้น เอาใบเจตมูล ๑ หึง ๑ กำมะถัน ๑ บันลึงสีลา ๑ ลิ่นทะเล ๑ บดด้วยน้ำมูตรเดกพอกท้องหายดีนัก..." , มูตร หรือ มูล ก็เรียก.

มูตร, มูล [มูต] ดู **น้ำมูตร, น้ำมูล**.

นิง ก. ๑. กดลงน้ำหนักที่จุดนัดค้างไว้โดยไม่กระตุกกระดิก ในทางทฤษฎีไทยจะเป็นขั้นตอนที่ต่อเนื่องจากแน่น (กดลงน้ำหนักที่จุดนัดให้หนักแน่นขึ้น). ๒. เจย, ไม่กระตุกกระดิก, ไม่เคลื่อนไหว เช่น นอนนิ่ง.

เน้น ก. กดลงน้ำหนักที่จุดนัดให้หนักแน่นขึ้น ในทางทฤษฎีไทยจะเป็นขั้นตอนที่ต่อเนื่องจากหน่วง (กดย่นค่อย ๆ ลงน้ำหนักตรงจุดนัด).

ในเรือนไฟ ดู อยู่ไฟ.

บาทาทิก, บาทาทิก น. ๑. เส้นที่มีทางเดิน เริ่มจากเส้นเท้าไปตามโค้งฝ่าเท้า ถึง ด้านในหัวแม่เท้า. ๒. โรคลมชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยมักมีอาการท้องร่วง อาเจียน มือเขียวเท้าเขียว อาจชัก สลบ ตั้ง คัมภีร์ชวดาร [๑๔/๔๓๖] ตอนหนึ่งว่า "... ขนานหนึ่งชื่อประสรวณี แก้ม บาทาทิก อันให้สลับทั้งลงทั้งอาเจียน มิรู้ว่าสันนิบาตสองคลอง ให้มือเขียว ให้เท้าเขียว ให้ชัก มิรู้ว่าปวงให้ลง กำหนด ๓ วัน...", บาทาทิบ ก็เรียก.

บาทาทิบ ดู บาทาทิก, บาทาทิก.

บานทะโรค น. ๑. ริดสีดวงประเภทหนึ่ง ตามคัมภีร์ริดสีดวงในจารึกวัดโพธิ์ว่า เกิดที่ขอบทวารหนัก บริเวณรอยโรค เกิดเป็นแผลมีเลือดปนหนองและมี กลิ่นเหม็นมาก รู้สึกปวดแสบปวด ร้อนมาก ถ้าท้องผูกจะทำให้เจ็บปวด และติ่งบริเวณทวารหนักมาก ดังใน หนังสือสมุดไทย หมวดเวชศาสตร์ เลขที่ ๘๔๕ หอสมุดแห่งชาติ ตอน หนึ่งว่า "... ลำดับนี้ จะกล่าวด้วยลัก ษณเหตุโรคอันชื่อว่าบานทะโรค กล่าวคือโรคฤดูตวงอันบังเกิดตาม ขอบทวารหนักเป็นคำรบ ๑๗ มี อาการกระทำ ให้ปนเปื้อนไฟโลหิตนั้นแห หน้าเหม็นโชยยิ่งนัก ให้ปวดแสบร้อน เป็นกำลังแอลูจจาระนั้นผูกเข้ามิได้ ถ้าผูกเข้ากระทำให้เจ็บปวดให้ตั้งไป ทั้งทวารมีความเวทหนาเป็นอัน มาก...". ๒. ริดสีดวงประเภทหนึ่ง ตามคัมภีร์มุจจนาปักขันทิกาวา เกิด เหนือหรือใต้สะดือมักบานเป็นดอกบุก บางทีแตกเป็นเลือดสด ๆ สีจาง ๆ สี คล้ายน้ำขานหมาก น้ำล้างเนื้อ น้ำฝาง ต้ม บางที่เป็นเม็ดจากสะดือถึงทวาร หนัก ทวารเบา แล้วเลื่อนเข้าหากัน สำหรับในผู้หญิงสาเหตุอาจจะเนื่องมา จากคลอดบุตรอยู่ไฟไม่ได้ มดลูกเอน บางทีระดูเสีย เป็นฝีที่มดลูก เรียกว่า

ล้วงเลื่อนทวารเบา ดังคัมภีร์มุจจนา ปักขันทิกา [๑๕/๓๒๔] ตอนหนึ่งว่า "... อนึ่งท่านกล่าวไว้ว่าเป็นริดสีดวง มัก ตั้งขึ้นเหนือสะดือ ๓ นิ้วก็ดี มักบาน เป็นดอกบุก บางทีก็แตกเป็นโลหิตสด ๆ จาง ๆ ออกมา บางทีเป็นน้ำขาน หมาก น้ำล้างเนื้อ น้ำฝางต้ม บางที เป็นเม็ดลงมาแต่สะดือถึงทวารหนัก ทวารเบา แล้วก็เลื่อนเข้าเป็นอันหนึ่ง อันเดียวกัน ถ้าผู้ชายเรียกว่า บานทะ โรค ถ้าสตรีภาพเรียกว่า เป็นล้วง เลื่อนทวารเบา ถ้าสตรีภาพเป็น ที่ ทวารหนัก เรียกว่าเป็น บานทะโรค ดูกัน ด้วยว่าสตรีบางคนคลอดบุตร อยู่ไฟไม่ได้ มดลูกจึงเอน บางทีระดู เสียเป็นฝีต่อมโลหิต บางทีเป็นใน มดลูก บางทีกลายเป็นมูกติดชำระ บางทีก็ให้ เปื่อยในลำไส้ เป็นเม็ด ยอดแต่หัวหน้าถึง ทวารเบา มักให้ เป็นไปต่าง ๆ ดังกล่าวนั้น...", ล้วง เลื่อนทวารเบา ก็เรียก. ดู ริดสีดวง ประกอบ.

ล้วงเลื่อนทวารเบา ดู บานทะโรค.

บารุงเลือด, บารุงโลหิต ๑. ก. ทำให้เลือด มากขึ้นหรือดีขึ้น ดังคัมภีร์มหาโชตรัต [๒/๒๔๘] ตอนหนึ่งว่า "... ถ้าจะทำ ยาสำหรับปลูกโลหิตเอาตัวยอด ๑ ใบมะนาว ๑ น้ำส้มสาชู ๓ ส่วน เอา น้ำทำส่วน ๑ ต้มให้งวดกินเช้าค่ำถึง ๔ มื้อแล้วจึงชำระอีกเล่า จึงให้กินยาขับ โลหิตร้ายเสียจึงคลายแล้ว ถ้าแลกิน ยาขับโลหิตเข้าไปแล้วใช้ โลหิตแจ้งไป ขับไม่ออกเลย ถ้าแพทย์ผู้ใดจะวางยา ชำระล้างท้องเสียก่อนแล้วจึงให้แต่งยา ปลูกไฟธาตุขึ้นให้บริบูรณ์แล้ว จึงบารุง โลหิตขึ้นเถิด...". ๒. ว. ซึ่งทำให้เลือด มากขึ้นหรือดีขึ้น ดังคัมภีร์มหาโชตรัต [๑๔/๓๗๓] ตอนหนึ่งว่า "... ถ้า แพทย์ผู้ใดจะรักษาสตรีภาพไปเมื่อหน้า ถ้าเลหะจึงจำพวกใดตั้งแต่อายุได้ ๑๔ ปี ๑๕ ปี แลยังไม่มียะดุมาก็ดี ลางที่

มีระดุมมาแล้วกลับแห้งไปก็ดี ท่านให้ แต่งยาบารุงไฟธาตุเสียก่อน ให้ธาตุทั้ง ๔ บริบูรณ์พร้อมแล้ว จึงแต่งยาบารุง โลหิตให้โลหิตนั้นชุ่มออกมา...".

บีบ ก. กดด้านทั้งสองของส่วนใดส่วนหนึ่ง ของร่างกายเข้าหากันด้วยมือ ส่วน ของมือ หรือวัสดุอุปกรณ์อื่น สำหรับ บำบัดโรคหรืออาการบางอย่าง เพื่อ ผ่อนคลายกล้ามเนื้อ หรือฟื้นฟู สมรรถภาพของร่างกาย.

บุพไฟ (บุปไฟ) น. น้ำหนอง เป็นองค์ ประกอบ ๑ ใน ๑๒ สิ่งของธาตุน้ำ.

เบญจกัลยาณี น. ๑. หญิงที่มีคุณลักษณะ เป็นแม่นมที่ดี มีน้ำนมเหมาะแก่การ เลี้ยงทารก ตำราการแพทย์แผนไทย แบ่งออกเป็น ๔ กลุ่ม ได้แก่ ๑) หญิง ที่มีกลิ่นตัวหอมคล้ายกลิ่นดอก กล้วยไม้ โดยทั่วไปจะมีไหลผาย สะเอวรัด หลังราบ ตัวดำและเล็ก แก้มใส มือเท้าเรียว เต้านมเหมือน ดอกบัวแรกแย้ม ผิวเนื้อแดง เสียง เหมือนเสียงสังข์ น้ำนมรสหวานมัน ๒) หญิงที่มีกลิ่นตัวเหมือนดอกบัว เสียง เหมือนเสียงแตร ไหลผาย ตะโพกรัด แก้มพอง นิ้วมือนิ้วเท้าเรียว เต้านม เหมือนดอกบัวบาน ผิวเนื้อเหลือง น้ำนมข้น มีรสหวาน ๓) หญิงที่ไม่มี กลิ่นตัว เอวกลม ขนตาอง จมูกสูง เต้านมกลม หัวนมงอน น้ำนมรส หวานมันเล็กน้อย ๔) หญิงที่มีกลิ่น ตัวหอมเผ็ด เสียงเหมือนเสียงจกจั่น ปากเหมือนปากเอื้อง ตาเหมือนตา หวาย ผมแข็งขัน ไหลผาย สะโพกผาย หน้าผากสวย ท้องเหมือนกากกล้วย นมเป็นพวงใหญ่ น้ำนมขาว รสมัน เข้มเล็กน้อย, เขียนว่า เบญจกัลยาณี เบญจกัลยาณี เบญจกัลยาณี เบญจกัลยาณี เบญจกัลยาณี หรือแม่นมเบญจกัลยาณี ก็เรียก. ๒. หญิงมีลักษณะงาม ๕ ประการ คือ ๑) ผงาม ๒) เนืองาม (คือ เจริญและ

ริมฝีปากแดงงาม) ๓) ฟันงาม ๔) ผิวงาม ๕) วัยงาม (คือ ดูงามทุกวัย). (ป. ปลูกกล้วยาณ).

เบญจกัลยาณี, เบญจกัลยาณี, เบญจกัลปียาณี, เบญจกัลยาณี ดู เบญจกัลยาณี

แม่เนมเบญจกัลยาณี ดู เบญจกัลยาณี

เบญจกุล น. พิกัดยาชนิดหนึ่ง จำกัดด้วยยา ๕ อย่าง ได้แก่ ดิปลี รากข้าวพู เถา สะค้าน รากเจตมูลเพลิง และชิงแห้ง ในปริมาณเท่ากันโดยน้ำหนัก พิกัดนี้รสเผ็ดร้อน สรรพคุณขับลม ขับเสมหะ และบำรุงธาตุ.

เบญจโลกวิเชียร [เบนจะโลกะวิเชียร] น. ๑. พิกัดยาหรือพิกัดตัวยาพวกหนึ่ง ประกอบด้วยรากไม้ ๕ ชนิด ได้แก่ รากคนทา รากชิงช้า รากมะเดื่ออุทุมพร รากไม้เท้ายายม่อม และรากย่านาง ในปริมาณเท่ากันโดยน้ำหนัก พิกัดนี้มีรสขม สรรพคุณกระทุ้งพิษหรือถอนพิษต่าง ๆ แก้ไข้ต่าง ๆ. ๒. ยาไทยขนานหนึ่ง กระทรงสารณสุข ประกาศให้เป็นยาสามัญประจำบ้าน แผนโบราณ และจัดไว้ในบัญชียาหลักแห่งชาติ (พ.ศ. ๒๕๔๙), ยาทำรากยาแก้หัวดวง หรือ ยาเพชรสว่าง ก็เรียก.

ยาทำราก ดู เบญจโลกวิเชียร.

ยาแก้หัวดวง ดู เบญจโลกวิเชียร.

ยาเพชรสว่าง ดู เบญจโลกวิเชียร.

เบญจอินทรี น. ส่วนรับความรู้สึกทั้ง ๕ ของร่างกาย ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ซึ่งแพทย์แผนไทยว่าเป็นที่ตั้งหรือที่แรกเกิดของโรค ดังตำราเวชศึกษา [๓๙/๒๖] ตอนหนึ่งว่า "... อนึ่ง ถ้าจะเรียกชื่อของโรคให้รวบรัด ย่นชื่อลงแต่น้อย แล้วก็คงมีชื่ออยู่เพียง ๕ ชื่อ ตามฐานที่ตั้งของโรคในเบญจอินทรีนี้ คือ จักขุโรค ๑ โสตโรค ๑ ฆานโรค ๑ ชิวหาโรค ๑ กายโรค ๑ เป็น ๕ ชื่อด้วยกัน...", เบญจอินทรี

ก็เรียก.

เบญจอินทรี ดู เบญจอินทรี.

ปฐมยาม [ประถมะยาม] น. เวลาตั้งแต่ ๑๘.๐๐ น. ถึง ๒๒.๐๐ น. ตามการแบ่งเวลากลางคืนในบาลี, ยามต้น ก็เรียก. ดู ยาม, ยาม- ประกอบ.

ยาม, ยาม- [ยาม, ยามะ-] น. ส่วนแห่งวัน ยามหนึ่งมี ๓ ชั่วโมง รวมวันหนึ่งมี ๘ ยาม ในบาลีแบ่งกลางคืนเป็น ๓ ยาม ยามหนึ่งมี ๔ ชั่วโมง เรียกว่า ปฐมยาม, มัชฌิมยาม และปัจฉิมยาม.

ปฐมวัย [ประถมไว, ประถมะไว] น. วัยต้น แพทย์แผนไทยนับตั้งแต่แรกเกิด จนถึงอายุ ๑๖ ปี.

ประเมหะ [ประะ-] น. ๑. ตำราการแพทย์แผนไทยฉบับหนึ่ง ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง มีเนื้อหาสำคัญกล่าวถึงโรคที่เกิดจากน้ำปัสสาวะ. ๒. เมื่อกมันหรือปลวแห้ง ซึ่งมีลักษณะขุ่นข้นคล้ายหนอง คัมภีร์มูจกปากขันทิกาวามี ๒๐ ประการ ได้แก่ สันทมาต ๔, องคสูตร ๔, อุปมา ๔, ขั้วร ๔ และไส้ด้วน ๔.

ปรวด [ประหวด] น. เนื้อที่เป็นโรค มีลักษณะเป็นก้อนแข็งอยู่ใต้ผิวหนัง ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๓๗๗] ตอนหนึ่งว่า "... เมื่ออายุกุมารได้ขวบ ๑ กับ ๖ เดือนทรงที่ในเกาะเยียนนั้น ก็กระทำ ให้ขัดเบา บางทีเบียดออกมาดัง น้ำเข้า ดินสีฟอง ก็มีดังน้ำหนองก็มี ให้เจ็บปวดคันเลือกไป มาให้เบานั้นหยด ๆ ไป บางทีให้ฟกขึ้นที่ปลายองคชาต บางทีให้ฟกขึ้นที่หัวเห นำให้เบนั้นหนอง แลหนองนั้นก็กลายเป็นปรวดเข้าคือลูกนัวบ้าง...", ฝัปรวด ก็เรียก.

ฝัปรวด ดู ปรวด.

ประคบ ก. นามและกตลิ่งตามส่วนต่างๆ ของร่างกายด้วยความร้อนหรือความเย็น.

ประจุ ก. ขับออก ถ่ายออก.

ประจุโลหิต ก. ขับโลหิตระดูที่เน่าเสียออก

จากร่างกาย ดังคัมภีร์มหาโชตรัต [๑๔/๓๗๓] ตอนหนึ่งว่า "... ให้แพทย์ทั้งหลายพิจารณาดู ให้รู้ว่าโลหิตนั้นเกิดแต่ที่ใด ๆ แล้ว ให้ประกอบยานชื่อ พรหมภักตร์ ประจุโลหิตร้ายเสียให้สิ้นเชิงแล้ว จึงแต่งยาบำรุงไฟธาตุให้กินให้ธาตุทั้ง ๔ เสมอกันแล้ว..."

ประจุเสมหะ ก. ขับเสมหะออกทางปากหรือทางทวารหนัก ดังคัมภีร์กระษัย [๑๔/๕๔๕] ตอนหนึ่งว่า "... ยาชื่อ พรหมภักตร์ เอาผลจันทร์ ๑ ดอก จันทร์ ลิงละ ๑ ส่วน การบูร ๑ มหาหิงค์ ๑ ยาดำ ๑ ลิงละ ๔ ส่วน ยางสลัดได ๑๒ ส่วน พริกไทย ๑๔ ส่วน ทำเป็นผงเอาน้ำเปลือกมะรุมนเป็นกระสายย บดทำแฉ่งไว้เท่าเมล็ดพริกไทย กินเม็ด ๑ ลงทีหนึ่ง ถ้าจะให้ลงมาก ทวียาตามกำลังธาตุแลเบา ชำระกระษัยเต่าตกลิ้นแลแก้สรรพกระษัยทั้ง ๒๖ จำพวก แลแก้ท้องรุ่งพุ่งมานริดสีดวงมองคร่อ แลแก้โลหิตสตรียะดูแห่งพอมเหลือง บริโภคอาหารมักค้างอยู่ในทรวงอก แลลมแก้หอบ ประจุเสมหะให้ตกทวารหนัก และประจุสรรพลมทั้งปวงอันมีพิษแลหาพิษมิได้ แก่สรรพโรคอันมีอยู่ในคัมภีร์ทั้งหลายต่าง ๆ นั้นหายวิเศษนัก ได้ใช้มาแล้วอย่าสนเท่ห์เลย..."

ประตุลม น. ตำแหน่งบริเวณส่วนของร่างกาย เช่น ขมับ ขาหนีบ ข้อเท้า ซึ่งใช้กดเพื่อบิดการไหลเวียนของเลือดลมชั่วคราว ในทางนวดไทยนิยมใช้ตำแหน่งบริเวณขาหนีบเป็นหลัก.

ประเทศเย็น น. สถานที่ซึ่งมีภูมิประเทศเป็นเปียกตม ฝนตกชุก อากาศเย็นและลมฝนมาก ตำราการแพทย์แผนไทยว่า มักเป็นที่เกิดของโรคอันเกิดจากธาตุลม. ดู ประเทศสมุทฐาน ประกอบ.

ประเทศร้อน น. สถานที่ซึ่งมีภูมิประเทศเป็นที่สูง เช่น ที่ราบสูง ภูเขา ตำรา

การแพทย์แผนไทยว่ามักเป็นที่เกิดของโรคอันเกิดจากธาตุไฟ. ดู *ประเทศสมุฏฐาน ประกอบ*.

ประเทศสมุฏฐาน น. สถานที่อยู่ ที่อาศัยอันเป็นที่ตั้งหรือที่แรกเกิดของโรค ตำราเวชศึกษาแบ่งออกเป็น ๔ ประการ คือ ประเทศร้อน ประเทศอบอุ่น ประเทศเย็น และประเทศหนาว คัมภีร์ธาตุวิวัณณ์ แบ่งออกเป็น ๓ ประการ คือ กัณฑ์ประเทศ สาครประเทศ และสาธารณประเทศ.

ประเทศหนาว น. สถานที่ซึ่งมีภูมิประเทศเป็นน้ำเค็ม เป็นเปือกตม และมีอากาศหนาว ตำราการแพทย์แผนไทยว่ามักเป็นที่เกิดของโรคอันเกิดจากธาตุดิน. ดู *ประเทศสมุฏฐาน ประกอบ*.

ประเทศอบอุ่น น. สถานที่ซึ่งมีภูมิประเทศเป็นน้ำ กรวด หทราย ตำราการแพทย์แผนไทยว่ามักเป็นที่เกิดของโรคอันเกิดจากธาตุน้ำ (ดีและโลหิต). ดู *ประเทศสมุฏฐาน ประกอบ*.

ประมวลสรรพคุณยาไทย[๓1] น. ตำราการแพทย์แผนไทยชุดหนึ่ง มี ๓ เล่มเรียบเรียงโดยโรงเรียนแพทย์แผนโบราณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) ตำราชุดนี้ให้คำอธิบายลักษณะและสรรพคุณของตัวยาสุมุนไพรที่ได้จากพรรณพฤกษชาติวัตถุธาตุและสัตว์วัตถุต่าง ๆ โดยให้ชื่อวิทยาศาสตร์ รวมทั้งชื่ออื่นที่เรียกในประเทศไทย บางชนิดมีภาพวาดประกอบด้วย เล่มที่ ๑ ชื่อ “ประมวลสรรพคุณยาไทย (ภาคหนึ่ง)” มีเนื้อหาเกี่ยวกับสมุนไพรรเรียงตามลำดับอักษร ก-ข โดยเริ่มต้นจากลำดับที่ ๑ คือ กอ จนถึงลำดับที่ ๕๕๔ ชะเอมเทศ รวมทั้งสิ้นจำนวน ๒๒๒ หน้า, เล่มที่ ๒ ชื่อ “ประมวลสรรพคุณยาไทย (ภาคสอง)” มีเนื้อหาเกี่ยวกับสมุนไพรรเรียงตามลำดับอักษร

ช-ป โดย เริ่มจากลำดับที่ ๑ คือ ชะมวง ถึงลำดับที่ ๕๑๘ แพนน้ำหรือแพนหัวลิง รวมทั้งสิ้นจำนวน ๒๕๓ หน้า, เล่มที่ ๓ ชื่อ “ประมวลสรรพคุณยาไทย (ภาคสาม)” มีเนื้อหาเกี่ยวกับสมุนไพรรเรียงตามลำดับอักษร ม-อ โดยเริ่มจากลำดับที่ ๑ คือ มะกาดัน ถึงลำดับที่ ๓๕๘ อ้อยช้าง รวมทั้งสิ้นจำนวน ๒๑๘ หน้า.

ประสรัณ น. ยาแผนไทยขนานหนึ่ง ใช้แก้ลมพาพาทิก ดังคัมภีร์ขวदार [๑๔/๔๓๖] ตอนหนึ่งว่า “... ขนานหนึ่งชื่อประสรัณ แก่ลมพาพาทิก อันให้สลบทั้งลงทั้งอาเจียน มีรูว่าสันนิบาตสองคลอง ให้มือเขียว ให้เท้าเขียว ให้ชัก มีรูว่าปวงให้ลงกำหนด ๓ วัน เอาพิษนาศน์ ๑ ระย้อม ๑ ไคร้เครือ ๑ เนะรุสสีทั้ง ๒ เญกานี ๑ ว่านกีบเรด ๑ ว่านร้อนทอง ๑ ว่านนางคำ ๑ กฤษณา ๑ กระลำพัก ๑ ชะลูด ๑ ขอนดอก ๑ ทุกต่ำ ๑ ดินถ่าน ๑ น้ำประสานทอง ๑ ชาดจ้อแสด ๑ สุพรรณธันเหลือง ๑ สุพรรณธันแดง ๑ ชาดก้อน ๑ ชาดหระคุณ ๑ สน ๑ สัก ๑ กรักสี ๑ มะหะสะคำ ๑ เทพทาโร ๑ จันทน์ทั้ง ๒ พริกหอม ๑ พริกหาง ๑ พริกลอน ๑ พิกุล ๑ บุนนาค ๑ สารภี ๑ มะลิ ๑ จำปา ๑ สังกรณี ๑ สรรพโกฐ ๑ สรรพเทียน ๑ หิงทอง ๑ ยาดำ ๑ เบญจกูล ๑ ตริผลา ๑ ผลผักชีล้อม ผลผักชีลา โหระพา ๑ กระเทียม ๑ ดอกตัง ๑ เอาสิ่งละ ๑ เพื่อชเมด ๑ พิมเสน ๑ กระวาน ๑ กานพลู ๑ เอาสิ่งละ ๑ สลึง ปล้าน้อย ๒ สลึง ใบสลอด ๕ ตำลึง สหัตถคุณ ๒ ตำลึง ใบมะตูมเท่ายา บดปั่นแต่งเท่าผลมะแว้งละลายน้ำผึ้ง แก้ลมอาการดังกล่าวมาก็หาย แลลมหทัยวาตก็หายสิ้นแล...”.

ปริณามัคคี [ปริณามักคี] น. ไฟย่อยอาหาร ทำให้อาหารที่กินแหลกละเอียด

เป็นองค์ประกอบ ๑ ใน ๔ ชนิดของธาตุไฟ.

ปรัทัยัคคี [ปรัทัยัคคี] น. ไฟทำให้ร้อนภายใน หรือไฟร้อนระส่ำระสาย เป็นองค์ประกอบ ๑ ใน ๔ ชนิดของธาตุไฟ.

ปลอยปลิง ๑. ก. นำปลิงมาวางไว้ตามตำแหน่งที่ต้องการให้ดูดเลือดเสียออก, วางปลิงหรือ วางซัลลูกะ ก็เรียก. ๒. น. วิธีการบำบัดโรคแบบแผนไทยวิธีหนึ่งโดยการนำปลิงมาวางไว้ตามตำแหน่งต่าง ๆ ของร่างกายที่ต้องการให้ดูดเลือดเสียออก.

ปวง น. กลุ่มโรคระบบทางเดินอาหารประเภทหนึ่ง ผู้ป่วยมีอาการท้องร่วง อาเจียน และอาจมีอาการทางระบบประสาทร่วมด้วย มักเกิดจากการกินอาหารผิดสำแดง คัมภีร์ฉันทศาสตร์ แบ่งปวงออกเป็น ๘ ประการ ตามอาการที่แสดงออก ได้แก่ ปวงงู ปวงลิง ปวงลม ปวงศิลา ปวงลูกนก ปวงเลือด ปวงน้ำ และปวงโกฐ ดังคัมภีร์ฉันทศาสตร์ [๑๘/๒๔] ตอนหนึ่งว่า “... ตำราปวงประการแปด บอกให้แพทย์พึงรู้ พิจารณาโดยกิริยา ใช้มีมาต่าง ๆ กัน อย่าสำคัญว่าปีศาจ เหตุเพราะธาตุต้องสำแดง ท่านให้แบ่งเป็นสี่ตามคัมภีร์พระอภิธรรม คือ ดินน้ำ ลมไฟ แยกออกไปเป็นสอง กระแสคลองธรรมดา สังขารายและวัย จึงนับได้แปดประการ ชื่อของท่านจงรู้ คือปวงงูมีกะฐา ลมคิลานก โลหิต น้ำ โทฐคิดเจ้าเป็นแปด แม้นผู้แพทย์จะรักษา ดูกิริยาอาการ...”, บางตำราว่า ปวงมี ๕ ประการ ๗ ประการ และ ๑๒ ประการ, ลมปวง หรือ ปวง ๘ จำพวก ก็เรียก.

ลมปวง ดู *ปวง*.

ปวง ๘ จำพวก ดู *ปวง*.

ปวง ๑๒ ประการ น. โรคปวงกลุ่มหนึ่งซึ่งประกอบด้วย ปวงม้า ปวงวัว ปวงกวาง

ป่วงลิง ป่วงควาย ป่วงขี้ ป่วงลม ป่วงหมา ป่วงหมู ป่วงแรด และป่วงช้าง (ตามตำราเวชศาสตร์ฉบับ รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๒ ปรากฏชื่อเพียง ๑๑ ชนิด) ดัง คัมภีร์แผนหวัด [๒/๑๑๔] ตอนหนึ่งว่า “... ป่วงนี้มีอยู่ ๑๒ ประการ คือป่วงม้า ป่วงวัว ป่วงควาย ป่วงลิง ป่วงกวาง ป่วงขี้ ป่วงลม ป่วงหมา ป่วงหมู ป่วงแรด ป่วง ๑๒ ประการนี้ต่าง ๆ กันแลฯ ถ้าให้ทาน้ำมันต้องตายแลฯ ป่วงช้าง เอาขี้ช้าง ต้ม ๓ เอา ๑ พริก...”.

ป่วง ๕ ประการ น. โรคป่วงกลุ่มหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วย ป่วงน้ำ, ป่วงลม, ป่วงวานร, ป่วงสุนัข, และป่วงหิว ดังตำราศิลาจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม [๔/๑๗๑-๑๗๒] ตอนหนึ่งว่า “... จะกล่าวลักษณะในปัสสยวาทอดติสาร อันเป็นปัจจุบันกรรม นั้นเป็นคำรบ ๓ มีอาการและประเภท บังเกิดแต่กอง อธิธณ คือสำแลง กระทำให้ลงไปดุจกินยาอุ กินอาหารมิได้อยู่ท้อง ให้อาเจียนมีสีอันเขียว อันเหลืองสมมติว่า ป่วง ๕ ประการ คือ ป่วงน้ำ ป่วงลม ป่วงวานร ป่วงสุนัข ป่วงหิว เป็น ๕ ประการด้วยกันดังนี้...”.

ป่วงโกลฐ น. โรคป่วงชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยมีอาการท้องเดิน อาเจียน เหนือออกมือเท้าชืดเป็นเหน็บ ดังคัมภีร์ฉันทศาสตร์ [๑๘/๒๕] ตอนหนึ่งว่า “... ป่วงที่สุดชื่อป่วงโกลฐ เกิดเพราะโทษลมกษัย กล่อนลงรากร้อนทั้งลำคอ มือเท้าชืดเขียว เสโทเหนียวกายเป็นเหน็บ ดูต้นเล็บโลหิตคล้ำ โรคนี้รักษาจะวายให้ติดร้อนพริกไทยล่อนฆ่ากระชาย บดละลายน้ำลูกยอ ต้มแต่พอได้รส อาการคงพอสบาย สียามคลายจับหัวเห่าน้ำ ปิดหนักเบาโรนายนในสำคัญว่าใช้หลงแก้ เตโชแประส่าระสาย ลำแดงฝ้าย เทวทูต มรณญาณสูตรกำหนดแน่มอแรงแก้อย่าช้า ไปขี้เหล็กมา

ประมาธก่า อีกพองน้ำปูนผง ใส่หม้อลงต้มเคียวกินด้วยเดียวหนักเบาคลาย ถ้าไม่หายย้ายเหน็บล่าง จึงจะวายยาต่อไป นี่บอกไว้ตามสถาน ป่วงแปดประการดังนี้...”.

ป่วงงู น. โรคป่วงชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยมีอาการปวดท้องมากจนถึงบิดตัว อาเจียนไม่หยุด กินอาหารไม่ได้ นัยน์ตาปรอย ดังคัมภีร์ฉันทศาสตร์ [๑๘/๒๔] ตอนหนึ่งว่า “... ป่วงงูทันทให้เร่งกลัว มักบิดตัวตาปรอย ๆ รากลงบ่อยไม่หยุด สียามทรุดโทรมไปม้วยบรรลัยเม่นมั้น มิจะนั้นกรรมสนอง เป็นสองคลอง สันนิบาต แปดยามขาดคงตาย แก้กักย้ายดูลอง ให้เอากล้องปืนไฟ น้ำร้อน ใส่ไว้สักครู่ เทออกดูได้อายดิน มาให้กินดูสักหน เดชะกุศลก็พลันหาย...”.

ป่วงน้ำ น. โรคป่วงชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยมีอาการคลื่นไส้อาเจียนอย่างรุนแรง ผิวกายชืดเหลือง สะบัดร้อนสะท้านหนาว ดังคัมภีร์ฉันทศาสตร์ [๑๘/๒๕] ตอนหนึ่งว่า “... ป่วงน้ำชายจะทำฤทธิ์ลงแล้วติดข้างคลื่นเหียน ให้อาเจียนไม่หายเหือด ผิวกายเผือดพึงยลหนาวสกลกายอุ่นดี กาลสังคัลเป็นเจ้าของ ล่วงเข้าสองยามตาย สียามกลายเป็นสันนิบาต อยู่ประมาทเร่งแก้ทำ เปลือกกุ่มน้ำกุ่มบกนั้น อีกหญ้าพันธุ์แดง สามสิงแรงเสมภาค เปลือกมะกอกถากเอากิ่งยา ต้มแล้ววหากบหมาก หายอำปากพอจะจันยังไม่ทันจะหลุดหล่น เมาไฟปนเป็นถ่านดำ ใส่ในน้ำยาต้ม กินสองอมรากลงหยุด...”.

ป่วงลม น. โรคป่วงชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยมีอาการปวดเสียดท้อง ท้องเดิน จุกอก อาเจียนเป็นน้ำลาย กระสับกระส่าย ร้องครวญคราง ดังคัมภีร์ฉันทศาสตร์ [๑๘/๒๔] ตอนหนึ่งว่า “... ป่วงลมแปรหลายอย่าง เสียดสีข้างลงไม่มาก จุกอกรากออกน้ำลาย กระวนกระวาย

ร้อนร้อง สียามต้องตามตำแหน่ง ขำตาแดงฝนไว้ น้ำปูนใสเป็นกระสาย ด้วยเดียวหายเหมือนว่า...”.

ป่วงลิง น. โรคป่วงชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยมีอาการท้องเดิน อาเจียน แนนหน้าอก ริมฝีปากเขียว ขอบตาชืด และมีกิริยาอาการคล้ายลิง มักยิงฟัน งอตัว นั่งกอดเข้า ดังคัมภีร์ฉันทศาสตร์ [๑๘/๒๔] ตอนหนึ่งว่า “... ป่วงลิงย้ายให้ยิงฟัน หาวคางสันแนนนหน้าอก รากลงปรกติไปอย่างเดียว ผีปากเขียว ขอบตาชืด ทำจริดดังวานร เอามือซ่อนกอดอก สียามตกสันนิบาต ในอำนาจมรณา เมล็ดมะกอกผ่าสี่ซีก เปลือกผลส้มโอจิกเท่ากัน สุพรรณถันบาทหนึ่ง ต้มเคียวกิ่งวารี กินสองทีหายแล...”.

ป่วงมักกะฐา ดู ป่วงลิง.

ป่วงลูกนก น. โรคป่วงชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยมีอาการปวดท้อง ท้องเดิน อาเจียน หาวเรอ หายใจไม่สะดวก และหนาวสันคล้ายลูกนก ดังคัมภีร์ฉันทศาสตร์ [๑๘/๒๔] ตอนหนึ่งว่า “... ป่วงลูกนกลงเหมือนกัน โลมาชันกายสันสยอง ให้ปวดท้อง ๆ ล้นโครก หาวเรอโยก ดูลำปาก หายอำปากรากตรงไป หอบหายใจล่อแคล่ อาการแสดเช่นลูกนก สียามตกสันนิบาต เอาสวาดเจ็ดเมล็ด เผาไฟเสร็จเป็นถ่านด่าละลายน้ำปูนแดงใส กินเข้าไปด้วยเดียวเหือด...”.

ป่วงนก ดู ป่วงลูกนก

ป่วงเลือด, ป่วงโลหิต น. โรคป่วงชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยจะมีอาการท้องเดินอย่างรุนแรง หอบเหนื่อย ชีมี ตัวชืดเหลืองอ่อนเพลีย ดังคัมภีร์ฉันทศาสตร์ [๑๘/๒๔-๒๕] ตอนหนึ่งว่า “... อีกป่วงเลือดลงไหลเจ็ย หาวหอบเหนื่อย บ่นพ้อพึม นัยน์ตาซีมีผิวกายเหลือง ทำหงอยเงื่องให้วางใจ เหมือนเป็นไข้สันนิบาตคลั่ง เป็นที่ตั้งเจ็ดวันตาย

เร่งชวนชายแต่แรกเป็น เอาฝางเสน แก่นไม้สัก ไม่เอาหนักสิ่งละมือก่า เมล็ดมะกอกจำ ไว้ทำเมล็ดเผ้าไฟ เสรีจางไว้ แล้วเอาใส่ขุ่นนุ่มด อย่าไปขุดเอาที่ต้น เอาใส่ผลที่สุกแล้ว สารส้มแก้หนักกึ่งบาท หาลิงชาด อย่าเฉลียว ต้มเคี้ยวสามเอาหนึ่ง กินบ หิงก็พลันหาย...”

ปวงศิลา, ปวงหิน น. โรคปวงชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยจะมีการท้องเดิน อาเจียนเป็น ลมเปล่า เมื่อยั่ว จุกเสียดบริเวณ หน้าอก มือเท้าบวม กินอาหารไม่ได้ ลิ้นโก่หด พุดอ้อแอ้ ดังคัมภีร์ฉันท ศาสตร์ [๑๘/๒๔] ตอนหนึ่งว่า “... ปวงศิลารักษายาก ให้ลงรากเป็นเดิม แล้วมันเพิ่มอาการแรง เมื่อยั่วข้อแหง เสียดยอดดอก มือเท้าพกดหนักขึ้น หนึ่ง สักครู่แล้วกลับเหียน มักอาเจียนลม เปล่า พุดเสียงเบา กลอกหน้าตา ทั้ง ข้าวปลาไม่รู้รส ลิ้นโก่หดพุดล่อแล่ ท่างที่แก้ไคจาลิง แล้วกลับนิ่งนอนแน่ ลงให้แก้ถึงสามวัน สุพรรณธันบาท หนึ่งดี รากซึ่งชื้อเอาทำอัน ต้มด้วยกัน เคี้ยวทั้งน้ำ ให้กินซ้ำสักสองถ้วย ถ้า บุญช่วยก็หาย...”

ปะโตฟ้าทิดุณ น. ยาแผนไทยขนานหนึ่ง ใช้แก้ไขเพื่อโลหิตในคัมภันตฤดู มีตัวยา วิธีปรุง วิธีใช้ และสรรพคุณ ดัง คัมภีร์ธาตุนิภังค์ [๑/๑๓๒] ตอนหนึ่ง ว่า “... ท่านให้เอาบระเพช ๑ ข่าตาแดง ๑ กะชาย ๑ ผลผักกาด ๑ จันทน์ทั้ง ๒ มแว้งต้น ๑ จันทน์คันทนา ๑ หัว หมู ๑ ไพล ๑ รากขั้ดมอน ๑ สะค้าน ๑ รากข้าพุด ๑ จุกโรหิณี ๑ สนเทศ ๑ กรุงเขมา ๑ เปลือกมูกหลวง ๑ ราก ทองแตก ๑ แฝกหอม ๑ กฤษณา ๑ กะล่ำก้าง ๑ ชะลูด ๑ ขอนดอก ๑ สมอทั้ง ๓ อบเชย ๑ ดอกพิบูล ๑ ดอกบุณฑก ๑ สารภี ๑ เกลสรบัวหลวง ๑ เอาเสมอภาค ต้ม ๓ เอา ๑ ถ้าจะ ให้ทุเลาแทรกดีเกลือกตามธาตุหนัก

ธาตุเบา เติบ ยานี่ชื่อปะโตฟ้าทิดุณ...”

ปัจฉิมยาม [ปัจฉิมมะยาม] น. เวลาตั้งแต่ ๐๒.๐๐ น. ถึง ๐๖.๐๐ น. ตามการ แบ่งเวลากลางคืนในบาลี, ยามหลัง หรือ ยามสุดท้าย ก็เรียก. ดู ยาม, ยาม-ประกอบ.

ปัจฉิมวัย [ปัจฉิมไว, ปัจฉิมมะไว] น. วัย ตอนปลาย วัยชรา แพทย์แผนไทย นับตั้งแต่อายุ ๓๒ ปีเป็นต้นไป แต่ใน คัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉันนับตั้งแต่อายุ ๓๐ ปีเป็นต้นไป.

ปญฺจมหากูต [ปญฺจมะหะพูตะ] น. ธาตุทั้ง ๕ ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ และอากาศธาตุ ซึ่งตามหลักวิชา การแพทย์อายุรเวทถือว่าเป็นองค์ ประกอบของสรรพสิ่งในจักรวาล รวมทั้งร่างกายของมนุษย์.

ปญฺจอินทรีย์ ดู เบญจอินทรีย์.

ปัตคาค, ปฏฺฆาต, ปิตะฆา, ปิตฆา ดู ปิตฆาต.

ปิตฆาต [ปิตตะคาค] น. ๑. เส้นที่มีจุดเริ่มต้นบริเวณขอบเชิงกรานด้านหน้า แล่นถึงตาตุ่ม เส้นด้านบนจะแล่นไป ทางด้านหลัง ขึ้นข้างกระดูกสันหลัง (ถ้าออกมาจากเส้นรตตะฆาต) ถึง บริเวณต้นคอ หายหาย ขึ้นศีรษะ แล้วลงมาที่แขนเส้นที่อยู่ด้านขวาเรียก เส้นปิตฆาตขวา เส้นที่อยู่ด้านซ้ายเรียก เส้นปิตฆาตซ้าย ส่วนเส้นด้านล่างจะ เริ่มจากบริเวณหน้าขา แล่นลงมาถึง ตาตุ่มด้านใน เรียก เส้นปิตฆาตใน ส่วนด้านนอกเริ่มจากบริเวณสะโพก แล่นลงมาถึงตาตุ่มด้านนอก เรียก เส้นปิตฆาตนอก. ๒. โรคลมชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยมักมีอาการปวดเมื่อยตามแนว เส้นปิตฆาต เคลื่อนไหวไม่สะดวก ดัง คัมภีร์แผนพวด [๒/๙๖] ตอนหนึ่งว่า “... ชื่อว่าลมปิตฆาตกว่าผู้หนึ่งมักนั่งนั้ก ลูกนั่งมิได้ก็ตี ให้แก้เส้นเอ็นทั้ง ๒ แล แก้เส้น แก้วหลังทั้ง ๒ แล แก้เส้น บั้นเอวทั้ง ๒ ข้าง ชื่อว่าลมแตกกล

ออมนั้น ให้แก้หัวเหน่าแลท้อง แล รอบสือ แลบั้นเอวแลสันหลังนั้น คลายแล ฯ ลมเนตนั้น ครั้นจับให้บิด ตัวดังพิศมุนั้น ให้แก้หน้าแลหลังแล ขาทั้ง ๒ ข้างคลายแล...”, ลมปิตฆาต ก็เรียก, เขียนว่า ปิตคาค ปฏฺฆาต ปิตะฆา หรือ ปิตฆา ก็มี.

ลมปิตฆาต ดู ปิตฆาต.

ปัตคาค ดู ปิตฆาต.

ปฏฺฆาต ดู ปิตฆาต.

ปิตะฆา ดู ปิตฆาต.

ปิตวิธาต [ปิตถะวิทาท] ดู ธาตุดิน.

ปิปผาสัง น. ปอด เป็นองค์ประกอบ ๑ ใน ๒๐ สิ่งของธาตุดิน.

ปาลติญาณะโรค [ปาละติยานะโรก] น. ริด สีดวงประเภทหนึ่ง เกิดในสมอง ผู้ป่วยมีอาการมึน ปวด และหนักศีรษะ มาก ดังตำรายาธิลาจารึกในวัด พระเชตุพนวิมลมังคลาราม [๔/๒๖๑] ตอนหนึ่งว่า “... ในลำดับนี้จะว่าแต่ ลักษณะเหตุโรคอันชื่อว่าปาลติญาณะ กล่าวคือโรคริดสีดวง อันบังเกิดใน สมองศีรษะนั้นก่อนเป็นปฐม มีอาการ กระทำให้ปวดศีรษะเป็นกำลัง บางที ให้ขบในสมองศีรษะ บางทีให้หนัก ศีรษะขึ้นไป บางทีให้มันมัวยั้งนั้ก...”, เขียนว่า ปาลติญาณะโรค ก็มี. ดู ริด สีดวง ประกอบ.

ปาลติญาณะโรค ดู ปาลติญาณะโรค.

ปิตตัง [ปิตตัง] น. น้ำดี เป็นองค์ประกอบ ๑ ใน ๑๒ สิ่งของธาตุน้ำ.

ปิทัง น. ไต เป็นองค์ประกอบ ๑ ใน ๒๐ สิ่งของธาตุดิน.

ปิ้น ว. อาการที่ผิวหนังเห่อขึ้นเป็นแผ่น หรือเป็นผื่น หรือเป็นแนวหนา เช่น ลมพิษขึ้นเป็นปิ้น.

เป็นกำลัง ว. อย่างหนัก อย่างแรง ดัง คัมภีร์ตักกะศิลา [๑๔/๕๑๓] ตอน หนึ่งว่า “... ที่นี้จะว่าด้วยลักษณะใช้ ดาวเรือง ให้จับทำเย็นมือเย็น ให้ตัว ร้อนเป็นปลาให้จักษุแดงดังโลหิตให้

ปวดศีรษะเป็นกำลังดั่งว่าจักจะแตก
ออกมา ให้อาเจียน เป็นกำลังให้เชื่อม
มัวร้อนในกระหายน้ำหอบสอิก...”

แปลบ, แปลบ ๆ [แปลบ] ว. อาการที่รู้สึก
เจ็บแสบแล่นเข้าไปในกาย อาการที่
รู้สึกวามเข้าไปในหัวใจ อาการที่สะดุ้ง
วับขึ้น, แปล็บ หรือ แปล็บ ๆ ก็เรียก.

แปล็บ, แปล็บ ๆ ดู แปลบ, แปลบ ๆ.

ผด น. โรคผิวหนังชนิดหนึ่ง มีเม็ดเล็ก ๆ
ขึ้นเป็นผื่นตามผิวหนัง มักเกิดใน
เวลาที่มืออากาศร้อนอบอ้าวมีอาการคัน.

ผื่น น. ตุ่ม เม็ด ริว แถบ หรือแผ่น ที่ผุด
ขึ้นมาเป็นพืดหรือเป็นวงตามผิวหนัง.

ผุด ก. โผล่หรือสูงขึ้นขึ้นมา.

แผนปลิง น. ตำแหน่งต่าง ๆ บนร่างกาย
ที่กำหนดไว้ให้วางปลิง เพื่อให้ดูด
เลือดออก สำหรับบำบัดโรคหรือ
อาการบางอย่าง แบ่งเป็นตำแหน่งต่าง
ๆ ที่อยู่ด้านหลัง เรียก แผนปลิงคว่ำ
และตำแหน่งต่าง ๆ ที่อยู่ด้านหน้า เรียก
แผนปลิงหงาย.

แผนปลิงคว่ำ ดูใน แผนปลิง.

แผนปลิงหงาย ดูใน แผนปลิง.

ฝีในมดลูก ดู ฝีมดลูก.

ฝีปรวด ดู ปรวด.

ฝีมดลูก น. ฝีที่เกิดในมดลูก ทำให้บวม
และกลัดหนอง, ฝีในมดลูก ก็เรียก.

ฝีเย็บ น. บริเวณระหว่างอวัยวะเพศกับ
ทวารหนัก สำหรับหญิงมักฉีกขาดได้
ง่ายเนื่องจากการคลอดบุตร.

พ่น ก. ห่อปากเป่าให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งในปาก
ออกมาเป็นฝอย ในทางการแพทย์
แผนไทยหมายถึง ห่อปากเป่ายาที่อม
ไว้ในปาก แล้วใช้กำลังลมส่งให้ยาใน
ปากพุ่งออกมาเป็นฝอย กระพือตาม
ผิวกายบริเวณที่เกิดโรค เพื่อรักษา
หรือบรรเทาอาการของโรค ดังคัมภีร์
ประถมจินดา [๑/๔๐๑] ตอนหนึ่งว่า “...
ถ้าแน่นชักมือกำ เท้ากำ น้ำตาตก
น้ำลายฟูมปากกระด้างคางแข็งมีรู้สึกตัว
พ่นยานี้ด้วยน้ำ เป็ลือกมธุรมก็ได้...”

ร้อนก็ได้ กินมังหาบางหายแล...”

พรตึก [พณะตึก] ๑. ก. อาการท้องผูก
มาก มีอุจจาระเป็นก้อนแข็ง คล้าย
ขี้แมวหรือขี้แพะ. ๒. น. อุจจาระเป็น
ก้อนแข็งกลม คล้ายขี้แมวหรือขี้แพะ.

พระรากขวัญ ดู รากขวัญ.

พระโรค [พระโรคโรก] น. ริดสีดวง
ประเภทหนึ่ง เกิดในปากและลิ้น ผู้
ป่วยจะมีอาการลิ้นเปื่อยเป็นหลุม
น้ำลายไหลตลอดเวลา เมื่อกินอาหาร
รสจัดจะปวดแสบปวดร้อนมาก
เป็นต้น ดังตำรายาติลาจารึกในวัด
พระเชตุพนวิมลมังคลาราม [๔/๒๖๔]
ตอนหนึ่งว่า “... ลำดับนี้จะกล่าวด้วย
นัยหนึ่งใหม่ ว่าด้วยลักษณะเหตุโรค
อันชื่อว่าพระโรค กล่าวคือโรคริดสีดวง
อันบังเกิดในปากและลิ้นเป็นคำรบ ๔
มีอาการกระทำให้ลิ้นนั้นเปื่อยเป็นขุมๆ
ให้น้ำเซพะไหลอยู่เป็นนิจ จะบริโภค
อาหารอันใดอันหนึ่ง มีรสอันเผ็ดร้อน
และเปรี้ยวเค็มก็มีได้ ให้แสบร้อน
เหลือกำลังทนย้งนั ก...” ดู ริดสีดวง
ประกอบ.

พฤษชาติ น. พืช, จำพวกพืช.

พฤษวัตถ์ ดู พืชวัตถ์.

พหิวาตา, พหิวาตาทหัย ดู ลมพหิ.

พอก ก. ๑. หุ้ม ดังคัมภีร์ธาตวิภังค์ [๑/
๑๒๙] ตอนหนึ่งว่า “... ตำผงแล้วใส่
เข้าไปในผลทับทิม แล้วเอามูลโคพอกชั้น
๑ ดินพอกชั้น ๑ สุมไฟกลบให้สุก
แล้วเอาดินออกเสีย บดผลทับทิมบ้น
แห้งไว้...” ๒. โปะให้หนา เช่น พอก
ยา ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๔๐๒]
ตอนหนึ่งว่า “... ขนานนี้ท่านให้เอา
หญ้าเกล็ดหอยใหญ่ โปะบวบ สารหนู
ดินประสิวขาว ๒ ไพ ปรอด ๑ สลึง
บดพอกเท้า พอกได้ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่
แก้ต่อช้ำตายดื่นกั ก...”

พฤษปัตตะ ดูใน สมุฏฐานปัตตะ.

พิกัต น. กำหนด.

พิกัทยา น. การกำหนดด้วยยาหรือเครื่อง

ยาตั้งแต่ ๒ สิ่งขึ้นไป เป็นหมวด หรือ
หมู่เดียวกัน รวมเรียกเป็นชื่อเดียวกัน
โดยอาจเรียกเป็นคำตรง เช่น จันท์ทั้ง
๒, โกลูทั้ง ๕, เทียนทั้ง ๙ หรือเรียก
เป็นคำศัพท์ เช่น ตรัสสาร เบญจกุล ก็ได้
ทั้งนี้ด้วยว่าแต่ละสิ่งในพิกัตเดียวกัน
จะต้องมีรสและสรรพคุณไปในทาง
เดียวกัน และต้องมีน้ำหนักเท่ากัน.

พืชวัตถ์ น. พืช ส่วนของพืช หรือสิ่งของ
อื่นใดที่ได้จากพืช ซึ่งใช้เป็นยาหรือ
เป็นส่วนผสมในตำรับยา เช่น ราก
ปลาไหลเผือก โกลูกะกลิ้ง มดยอบ
ในตำราเภสัชกรรมไทยแบ่งพืชวัตถ์
ออกเป็น ๕ จำพวก ได้แก่ พวกต้น
พวกเถา-เครือ พวกเหง้า-หัว พวกผัก
และพวกหญ้า บางตำราเพิ่มเห็ดเข้า
มาอีก ๑ พวก, พฤษวัตถ์ ก็เรียก.

พฤษวัตถ์ ดู พืชวัตถ์.

เพื่อ ว. สาเหตุ เหตุ เนื่องจาก เช่น ใช้เพื่อ
ลม หมายถึง ใช้อันมีสาเหตุจากลม.

ฟอง น. ไช้ เช่น ไก่ตกฟอง; ลักษณะนาม
ใช้เรียกไข่เบ็ดหรือไข่ไก่ เป็นต้น เช่น
ไข่ฟองหนึ่ง ไข่ ๒ ฟอง.

ฟองดันบวม น. จุดนูนบนเส้นอิทา ใช้แก้
ไล่เลื่อน หรือไข้ดันบวม.

เภสัชวัตถ์ น. ๑. สิ่งต่างๆ ที่ใช้เป็นยา หรือ
เป็นส่วนผสมในตำรับยา อันได้แก่ พืช
สัตว์ แร่ธาตุ หรือ จุลชีพ เช่น พรหมิ
รากดิน (ไส้เดือนดิน) สารส้ม เห็ด
ฝอ้งเขาเขียว, ส่วนใดส่วนหนึ่งของ
พืชหรือสัตว์ เช่น แก่นคูณ ฝัก
ราชพฤกษ์ นอแรด ลิ้นทะเล รวมถึง
สิ่งของอื่นใดที่ได้จากพืช เช่น ยาดำ
มหาหิงคุ์. ๒. ระบบวิชาความรู้ด้านสิ่ง
ต่าง ๆ ที่ใช้เป็นยา หรือเป็นส่วนผสม
ในตำรับยา จัดเป็นหลักวิชาด้าน
เภสัชกรรมไทย ๑ ใน ๔ หมวดวิชา
ได้แก่ เภสัชวัตถ์ สรรพคุณเภสัช
คณาเภสัช และเภสัชกรรม.

มดลูกเข้าอู่ น. มดลูกหดตัวเข้าสู่ภาวะ
ปรกติภายหลังคลอด.

มนุขรูป [มนุขตสฺยรูป] น. ลักษณะของทารกแรกเกิด ที่เมื่ออยู่ในท้องแม่ ทำให้แม่อยากกินของควา มักเกิดข้างต้งแต่ท้องถึงยอดอก เมื่อคลอดจากครรภ์มารดาได้ ๓-๖ เดือน ทำให้พ่อแม่รักษาให้หายขาดยาก ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๒๑๔] ตอนหนึ่งว่า "...อันว่าลักษณะมนุขรูปนั้น เมื่ออยู่ในเรือนเพลิงหาเขม่าตามทรางมิได้ ครั้นออกเพลิงแล้วจึงให้บังเกิดทรางทั้ง ๘ จำพวก มีกำเนิดเป็นธาตุ แลทรางนั้นตั้งแต่น้ำขึ้นมาเอาหัวอกยอด ๑ แต่ทรางอกขึ้นมาเอาคอ ยอด แต่ลำคอขึ้นมาเอาคางเพดานยอด ๑ แต่เพดานขึ้นมาเอากระหม่อมอยู่ในกระหม่อม ๓ ยอดอยู่กลางสันหลัง ๓ ยอด ฯ..."

มัทศรูป [มัทศตสฺยรูป] น. ลักษณะทารกแรกเกิดที่มีศีรษะเล็กและกระหม่อมห่าง ท้องโตผิดปกติ และอณฺทยาน มักเกิดเขม่าและขางเมื่อออกจากเรือนไฟ เป็นต้น ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๒๑๓] ตอนหนึ่งว่า "...อันว่ามัทศรูปนั้นมีสัณฐานกระหม่อมน้อยห่างไส้พองอณฺทยาน เมื่ออยู่ในเรือนไฟบ่อหน้าจะมีตามทรางและเขม่า เหตุด้วยกินนมแม่นั้นร้อน ครั้นออกเพลิงแล้วจึงเป็นเขม่าแลทรางไส้พองเป็นขด ร้องไห้เสียงแหบเป็นเสียงแมว แลท้องขึ้นให้รากอกทางจมูก ฯ..."

มหากาลัง ดู มหากาลัง.

มหาขุมมใหญ่สันนิบาต ดู มหาขุมมใหญ่สันนิบาต.

มหาพิกิต น. พิกิตตัวยหลายอย่าง รวมเรียกเป็นชื่อเดียวกัน แต่แตกต่างกันที่หน้าหน้าของตัวยแต่ละอย่าง ซึ่งจะใช้น้ำหนักแตกต่างกันไปตามสมุฏฐานของโรคที่แพทย์ต้องการจะรักษา โดยทั่วไปมักกำหนดน้ำหนักส่วนละ ๑ สลึง เช่น มหาพิกิตตรีผลา แก้กongปิตตะ ใช้สมอพิเภก ๑๒ ส่วน

สมอไทย ๘ ส่วน และผลมะขามป้อม ๔ ส่วน แก้กongวาตะ ใช้สมอไทย ๑๒ ส่วน มะขามป้อม ๘ ส่วน และสมอพิเภก ๔ ส่วน แต่ถ้าวะแก้กongเสมหะ ใช้มะขามป้อม ๑๒ ส่วน สมอพิเภก ๘ ส่วน และสมอไทย ๔ ส่วน.

มหาพิกิตสมุฏฐาน น. ที่ตั้งหรือที่แรกเกิดของโรคตามคัมภีร์สมุฏฐานวินิจัย แบ่งเป็น ๔ ประการ ได้แก่ ธาตุสมุฏฐาน อุตฺตสมุฏฐาน (ฤดูสมุฏฐาน) อายุสมุฏฐาน และกาลสมุฏฐาน.

มหาสันนิบาต น. สันนิบาตที่มีอาการรุนแรงอันเกิดจากกองธาตุทั้ง ๔ ร่วมกันกระทำให้เกิดโทษ, สันนิบาตกองใหญ่ ก็เรียก. ดู สันนิบาต ประกอบ.

มะหากาลัง น. ยาแผนไทยขนานหนึ่ง เป็นยาตำราหลวง ใช้แก้ร้อนเฟี้ย หอบเหนื่อยง่าย มีตัวยา วิธีปรุง วิธีใช้ และสรรพคุณ ดังคัมภีร์ราชวีกังค [๑๔/๒๗๙] ตอนหนึ่งว่า "...ยาตำราหลวง ชื่อว่ามะหากาลัง แก่หิวหอบระห้วยหาแรงมิได้ อันถึงแก่อสัญญกรรมจึงประกอบพระโอสถขนานนี้ขึ้นถวายท่านให้เอา รากถั่ว ๑ ผลบัว ๑ รากบัว ๑ แก้วสด ๑ กระบับสด ๑ คีตะบัวขม ๑ คีตะบัวผื่อน ๑ รากหญ้านาง ๑ หัวข่า ๑ กฤษณา ๑ ขอนดอก ๑ ชะเอมเทศ ๑ ชะมด ๑ อบเชยทั้ง ๒ โกฎคีตะบัว ๑ โกฎเชียง ๑ เปราะหอม ๑ สารภี ๑ มะลิ ๑ สัตบุต ๑ สัตบุตง ๑ กรุงเขมา ๑ อำพันทอง ๑ ชะมดเขียง ๑ ภิรมเสน ๑ ยาทั้งนี้เอาเสมอภาคบดปั่นแท่งละยาล้านน้ำดอกไม้ว เมื่อจะกินแทรกน้ำตาลกรวด แก่พิศมกลุ้มในอกในทรวง ให้สวีสวาย ให้หิวโหยหากาลังมิได้ กินหายแล...", เขียนว่า มหากาลัง ก็มี.

มังสั น. เนื้อของคนและสัตว์ เป็นองค์ประกอบ ๑ ใน ๒๐ สิ่งของธาตุดิน.

มัทฉิมาย [มัทฉิมะ-, มัทฉิมะ-] น. เวลาตั้งแต่ ๒๒.๐๐ น. ถึง ๐๒.๐๐ น.

ตามการแบ่งเวลากลางคืนในบาลี, ยามกลาง ก็เรียก. ดู ยาม, ยาม-ประกอบ.

มัทฉิมวัย [มัทฉิมะ-, มัทฉิมะ-] น. วัยกลางคน แพทย์แผนไทยนับตั้งแต่อายุ ๑๖ ปีขึ้นไปจนถึง ๓๒ ปี แต่ในคัมภีร์สมุฏฐานวินิจัยนับตั้งแต่อายุ ๑๖ ปีขึ้นไปจนถึง ๓๐ ปี.

มัตถเกมมัตถลุดัง [มัตถะเกมมัตถะลุดัง] น. มันสมอง เป็นองค์ประกอบ ๑ ใน ๒๐ สิ่งของธาตุดิน. (มาจากคำมัตถะ แปลว่า หัว, กระหม่อม และมัตถลุดัง แปลว่า มันสมอง).

มาตุคัพโภทร น. ท้องแม่, ครรภ์มารดา. (มาจากคำ มาตุ แปลว่า แม่ ครรภ์มารดา แปลว่า ท้อง ท้องมีลูก).

มานเลียด, มานโลหิต น. โรคชนิดหนึ่งเกิดจากความผิดปกติของระดู ทำให้มีอาการท้องบวม แบ่งตามสาเหตุของการเกิดโรคออกเป็น ๔ ประเภท ได้แก่ มานโลหิตเกิดจากระดูร้างระดูขัด, มานโลหิตเกิดจากระดูตกหมก, มานโลหิตเกิดจากโลหิตระดูเน่า และมานโลหิตเกิดจากโลหิตจาง, เขียนว่า มารโลหิต ก็มี.

มานโลหิตเกิดจากระดูร้างระดูขัด น. มานโลหิตที่เกิดจากภาวะระดูมาไม่ปกติเป็นเวลานาน ทำให้มีอาการท้องบวมพอง จุกในท้องและอก สะบัดร้อนสะบัดหนาว เบื่ออาหาร เป็นต้น.

มานโลหิตเกิดจากโลหิตจาง น. มานโลหิตที่มักเกิดในผู้หญิงหลังคลอดบุตรที่มีโลหิตปนกับน้ำคาวปลาทำให้มีอาการเมื่อยมือ เท้า และสันหลัง วิงเวียนศีรษะ ตามัว จุกเสียดแน่นหน้าอก ท้องขึ้นถึงบวมพอง ท้องโตขึ้นจนผิดปกติ บริโภคอาหารไม่ได้ เป็นต้น.

มานโลหิตเกิดจากโลหิตตกหมกซ้ำ น. มานโลหิตที่เกิดจากโลหิตระดูตกค้างอยู่ในร่างกาย ทำให้มีอาการท้องบวมร่างกายชุปผอม มีอาการไอ อาเจียน

สะบัดร้อนสะบัดหนาว มือบวมเท้า
บวม, ท้องอืดเฟ้อ เป็นต้น.

มานโลหิตเกิดจากโลหิตเน่า น. มานโลหิต
ที่เกิดจากโลหิตตกหมกในร่างกาย
ปนกับโลหิตระดูร้าง โลหิตคลอบุตร

และโลหิตต้องพิฆาต ทำให้มีอาการ
ท้องอืด อาเจียน เหงื่อแตก น้ำลายมี
รสขม หน้ามืดเป็นลม ฟกบวมตาม
ตะโพก หัวเข่า ป्लीน่อง สะตือ และ

บวมทั่วกาย ทำให้แน่นในอก ท้องตึง
และโตขึ้น หายใจเหนื่อย นอนไม่หลับ
บริโภคอาหารไม่ได้ เป็นต้น.

มารโลหิต ดู มานเลือด, มานโลหิต.